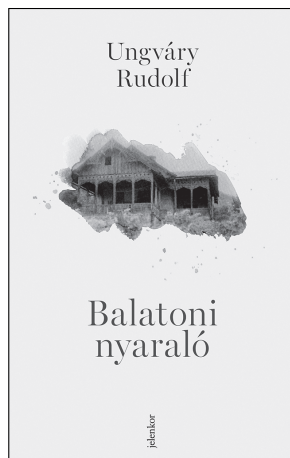

EGY MEG NEM ÍRT CSALÁDREGÉNY FEJEZETEI

Ungváry Rudolf: Balatoni nyaraló

Az utóbbi másfél-két évben több esemény is a figyelem középpontjába állította Magyarországot és egyben Közép-Európa legnagyobb tavát: a Balatont és vidékét. Az olyan aktualitások mellett, mint a kormányközeli vállalkozók part menti térfoglalásáról szóló hírek vagy az áprilisi, kisebb ökológiai katasztrófának mondható fonyódi nádastűz, említést érdemel több kulturális produktum is. 2018 tavaszán jelent meg Schleicher Veronika néprajztudós, muzeológus *Kultúrfürdő* című munkája,¹ amely a tóról szóló társadalomtudományos irodalom első valódi kézikönyve; ugyanezen év nyarán a Petőfi Irodalmi Múzeumban nyílt kiállítás *Balatoni nyár* címmel, az 1950–60–70-es évek balatoni írófényképeit mutatva be.² Ungváry Rudolf *Balatoni nyaraló* című kötete pedig, amely az idei, 90. Ünnepi Könyvhétre jelent meg, olyan műként ajánlja magát, amely egy badacsonyi nyaraló történetében keresztül nemcsak a táj sajátos életére, csendes átalakulására és egy borteremelő család sorsára enged rálátást, hanem a „nagybetűs” történelem végzetes fordulataira, furcsa összefonódásaira is. Jelen kritika fókuszában az áll, hogy Ungváry könyve miként értelmezi át azt a több mint kétszáz éves magyar irodalmi hagyományt, amely a tavat láttatta már „magyar tenger”-ként (Kazinczy Ferenc, Pálóczi Horváth Ádám), „tündér tó”-ként (Garay János), a magyar Tempe völgyeként (Jókai Mór), „különös magyar emberek ősi fészke”-ként (Eötvös Károly), vagy éppen a „Rákosi-, majd a Kádár-korszak politikai földrajzán” kívül eső területként (György Péter).

Elsőként a mű címe érdemel említést. Jóllehet a modern irodalomban nem feltétlenül várható el a cím és a tartalom közötti tökéletes vagy az olvasó számára kényelmes összhang, Ungváry könyve esetében meglepően hat a kettő közötti enyhe inkonzisztencia. A *Balatoni nyaraló* cím mögött rejtőzött történet – melyet a fülszöveg és az elbeszélő is következetesen *regének* nevez – egyszerre teljesíti alul és túl a befogadói elvárásokat. Alulteljesíti, mivel arról a bizonyos nyaralóról, az ifj. Lessner Mór (1864–1944) borkereskedő által építtetett badacsonyi házról, amely a könyv ízléses borítóján is megjelenik, meglepően kevés szó esik. A telek, amely egy család számára fontos – az utókor perspektívájából inkább csak érdekes – események helyszíne lett,

¹ Schleicher Vera: *Kultúrfürdő. Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1960 között*, Budapest, L'Harmattan, 2018.

² *Balatoni nyár. Írófényképek az 1950-es, '60-as, '70-es évekből*, szerk. Kovács Ida, Budapest – Balatonfüred, PIM – Balatonfüred Város Önkormányzata, 2018.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2019
268 oldal, 3499 Ft

csupán 1885-ben válik a 18. század során Németországból Tapolcára települő, zsidó származású Lessnernek birtokává, s csak az 1940-es évek végéig, a teljes Lessner-vagyon államosításáig marad az. Mindazonáltal az értekező stílusú, prózában írt rege a történetet a 18. század elejétől indítja, s a könyv utolsó lapjai már 2017-es eseményekről számolnak be. Ezzel együtt a történet több is annál, amit a cím takar: a *Balaton nyaraló* nemcsak egy balatoni nyaraló története, hanem számos, egymáshoz sok-sok látható vagy láthatatlan szálal kapcsolódó Balaton-felvidéki család, személy, dinasztia, történet, emlék, élmény, zsűp-tetős vincellérház, nyári lak, úri villa, pince, dűlő, ösvény és árok kibogozhatatlan hálózata, melynek elemei mind-mind megjelennek a Lessner család históriájában.

A mű tehát nem egyetlen történetet akar elmondani, hanem események, históriák, elbeszélések nehezen összeilleszthető mozaikját hozza létre. Felkínálja ugyan a lehetőséget a kapcsolódások megtalálására, de a könyv tétje voltaképp nem egy erőteljes narratíva felmutatása, sokkal inkább a múlt megismerésére, megismerhetőségére irányuló értelmező tevékenység feltárása. Nem nagy és hősi cselekedetek foglalata, csupán vázlatok a múltrol: „Helyreállítási kísérlet, a valóság egyik regéje. Mivel sem ott nem voltunk, sem nem látunk bele senki lelkébe, ezért folytonosan feltételezésekre kényszerülünk” (47.).

Ám épp ez a koncepció, a valóság megismerhetőségének illuzórikusságából eredő töredékesség, narratívánélküliség az, amely feszültségben áll a mű többször, következetesen jelzett műfaji kódjával: a regével. Ungváry könyve nem azért nem jó rege, mert nincs versebe szedve, nem szerepelnek benne középkori vitézek, vagy mert hiányzik a stilizált, herikus vérontás és a fantasztikus elem.³ Ha a műfaj 18–19. századi hagyományát és Szajbély Mihály, Takáts József vagy éppen Mikos Éva által kiválóan leírt legalapvetőbb funkcióját: a naiv népies epika és a nemzeti eredettörténet utólagos pótlására irányuló szándékot vesszük figyelembe, e szövegtípus egyik legfontosabb jellemzője az erőteljes, átélhető és a (nemzeti) közösség perspektívájából identikussá tehető narratívák megalkotása. Utóbbira a *Balaton nyaraló*-ban megvan a lehetőség, de a szerzői koncepció, a cselekményszálak mozaikszerűsége, a váratlan (néhol egészen ad hocnak tetsző) tér- és időugrások mindezt lehetetlenné teszik. Ungváry mindent latba vet: levéltári forrást, régi újságcikkeket éppúgy felhasznál, mint elfeledett könyveket, memoárokat, nem beszélve a hosszú és mély személyes elbeszélésekről, de csak kevéssé lép túl a rekonstruálható tényeken. Szereplői történetét kevéssé színesíti, lakja be, teszi átélhetővé; gyakorlatilag egyetlen alakja sem válik központi figurává („hőssé”) – még a szőlőt megvásároló és a telken házat építő ifj. Lessner Mór vagy a családi vagyont ideiglenesen megmentő Bartuska Károly (Lessner Erzsébet férje) sem. A mű legjobban sikerült részei – leginkább az 1930-as évek végétől a felszabadulásig és a koalíciós időig tartó periódust tárgyaló egységek – egy meg nem írt családregény fejezeteiként olvashatók, mégsem állnak össze kerek egésszé; a könyv végéig jellemző marad a cselekmény- és időkezelés tudatos töredékessége.

E sajátos elbeszélésmóddal függ össze a szöveg nehézkes nyelvezete, amely még inkább akadályozza a koherencia megteremtését. Noha maga a könyv nem kifejezetten terjedelmes (mindössze 250 oldal), s elbeszélője sem mondható bőbeszédűnek, terjengősnek

³ A rege műfajmegjelölés annyiban is megtévesztő, hogy – ha már Balatonról lévén szó – automatikusan felidézi a tájral kapcsolatos magyar irodalmi hagyomány talán legfontosabb szereplőjét, „apafiguráját”: Kisfaludy Sándort és regéit (*Regék a magyar előidőből*). Ugyanakkor Ungváry könyve ezzel a szöveggörpusszal (és általában a Kisfaludyak, Berzsenyi Dániel, Garay János nevével fémjelezhető dunántúli irodalmi hagyománnyal) szinte semmilyen jelentékeny intertextuális kapcsolatot nem épít ki, távol tartja magát mindennemű pannon-kultuszról. Egyik szereplője, Hajós József szájába adva egyszer idézi ugyan az egyik Himfy-dal részletét („Ott tanultam meg, ki légyen / S mi légyen a szerelem” [62.]), de a szöveg utalásrendszerében más költőinkkel (Petőfivel, Arannyal, Adyval, József Attilával) ellentétben nem kap szerepet a továbbiakban Kisfaludy Sándor.

– a szöveg rettenetesen lassan építkezik. Ungváry jobbára rövid mondatai nemritkán szerencsétlenül, kurtán szólnak, itt-ott egy-egy stílustörés is éktelenkedik (például „Péczey [Béla] nyilas érzelmű lévén, beépült a szélsőjobboldali *establishmentbe*.” [kiemelés tőlem, 98.]), így a szöveg folyamatossága időről időre csorbát szenved. Igen hasonló a szöveg nagyobb egységeinek szerkesztése is. A nehezen épülő cselekménydarabokat magába foglaló bekezdéseket rendszerint keserédes, aforizmaszerű (hol didaktikusabb, hol inkább ironizáló) konklúziók zárják. „A pénzcsinálás olykor veszélyes foglalkozás. Noha annyira azért nem, mint lázongani a társadalmi rend ellen.” (43.); „Érthető: esendő emberek voltak, nem tudhatták. [...] Csak éppen áldozatul estek annak, amit akkor valóságnak gondoltak” (81.); „Mindketten [Jovánovics György és Miklós] ugyanannak az öntudatos proletárcsaládnak a gyermekei voltak. Ezek a szétválások az igazi rejtélyek, nem a párhuzamok” (91.); „Erős kötelék a szeretet, de van, hogy végzetes” (98.).⁴

Ugyanígy a folytonosság ellenében hatnak a könyv hátulján „Vendégszövegek”-ként illedelmesen hivatkozott irodalmi utalások, amelyek – kérdés ugyan, hogy a kurziválás hatására, vagy amúgy is – inkább csak megakasztják a szövegépítkezést, mint szervesen kapcsolódnának hozzá. E textuális kapcsolódások a legtöbb esetben – néhány, a szövegvilághoz és a témához is illeszkedő, visszatérő utaláson kívül, mint amilyen Thomas Mann (*József és testvérei*, *A Buddenbrook-ház*) és W. G. Sebald (*Austerlitz*) többszöri idézése – csupán a mű kultúrtörténeti beágyazottságát és a szerző műveltségét hivatottak hangsúlyozni, szerepük kissé öncélú. Az, hogy a könyv első harmadában újra és újra különböző sejtelmes előreutalásokba⁵ botlik az olvasó, még levezethető a cselekményszálak mozaikszerű elrendezéséből, s ad némi kompozíciót a műnek. Egy-egy apróbb történet kibontásakor vagy valamely Lessner-rokon, ismerős, barát bemutatása során azonban az elbeszélő folyton-folyvást eltér a tárgyától. Hol csak egyszerűen tér-időt vált, és egy másik badacsonyi lakos életéről kezd mesélni; van, hogy morális-politikai fejtegetésekbe bonyolódik – ezek talán a mű legérdektelebber részletei; máshol pedig pillanatok alatt aktualizál, és a jelenkori Magyarország viszonyaira kezd utalgatni. (Az 1940-es évek átalakulásait, majd a szovjetrendszer kiépülését jellemezve néhány bekezdés alatt eljut Soros Györgyig, lásd: 188–190.)⁶ Az előbb említett történelmi okfejtések azért is gyengéi a *Balaton nyaralónak*, mivel a könyv első fejezetei olyan elbeszélőt állítanak az olvasó elé, aki tudatában van a történelmi megismerés és a múltfeldolgozás korlátainak, komplexitásának („folytonosan feltételezésekre kényszerülünk”),⁷ e hosszabb szövegrészek esetében viszont úgyszólván egysíkú, leegyszerűsítő értelmezését adja a magyar és a világtörténelem egyes eseményeinek, még-hozzá időnként deklarááló nyelvi formulák⁸ használatával.

Mindezek miatt a könyvben leginkább nyomon követt Lessner-ág – ifj. Lessner Mór és felesége, Hirschler Franciska (1866–1944), valamint lányaik (Ida, Margit Olga, Irén, Erzsébet), azok férjei (Etlényi Géza, Hajós József, Bokor Gyula, Bartuska Károly) – rokoni

⁴ További hasonló formulák olvashatók még a 111., 116., 126., 130., 132., 139., 199. és 206. oldalakon.

⁵ „A pisztolyoknak ebben a regében többször is lesz szerepe” (24.); „A valóság viszont megtévesztette [Buzás Dezsőt], nem látott át rajta. (Nem úgy, mint távoli rokona, Lessner Richárd, de róla majd később szól a rege.)” (43.). Lásd még: 15–16., 29., 31., 34., 38., 70., 161.

⁶ Lásd még: 88–90., 111., 125., 146–147., 149., 189–190., 234–235.

⁷ A szerző valamelyest tudatában is lehet e nehézkes építkezésnek; a második fejezet így kezdődik: „Könyörgök, ne hagyják abba, akármilyen unalmasnak tűnik történetünk kezdete. Az elején kellemek a puszta tények, melyeket általában a valósággal azonosítanak. A probléma csak az, hogy hiába azonos egy tény két ember számára, nem biztos, hogy amit ennek alapján valóságnak gondolnak, megegyezik.” (29.)

⁸ „Ami történt, sokaknak felszabadulás volt. Érzelmileg biztosan. A tény azonban az, hogy politika-
ilag csak a német megszállástól és a nyilasoktól szabadultak meg. [...] Az ország sorsa pedig újra, teljesen másként, de megpecsételődött.” (Kiemelés tőlem, 156–157.) Lásd még: 148., 155., 164., 185., 244–246.

viszonyai is meglehetősen nehezen követhetők, még a kötet végén található annotált névmutató és az egyszerűsített családfa használatával is. Az olvasóban persze így-úgy-amúgy összeáll egy narratíva, valamiféle képzet a Lessner családról, a Római út fölött fekvő badacsonyi birtok egykori lakóiról, vele együtt pedig valamiféle tanulság is megképződik, amely nemcsak egy egykori bortermelő família hányattatásait emeli történelmi távlatba, hanem a balatoni táj értelmezéstörténetének is új rétegeit fedi fel. Ungváry Rudolf könyve leginkább – annak egy példázata –, amelyet félresöpört és térdre kényszerített a náci-fasiszta népiptás, majd gyökereitől, lehetőségeitől véglegesen megfosztott a szovjetrendszer négy évtizede.⁹ Egy tiszavirág életűnek bizonyuló néhány évtizednyi „igazi polgári jelenség” (27.), amely csak a múlt tárgyainak felkutatása, az utódok megkeresése és a személyes visszaemlékezések feljegyzése által válik hozzáférhetővé. E történetbe azonban visszavonhatatlanul beleíródik Auschwitz és a népiptás egyetemes traumája, mi több, ez képezi a narratíva magvát. Így a Balaton-vidék már nem tud enyhét adó, mindentől elzárt menedék lenni, valamifajta giccses pannon-díszlet; Lessnerék balatoni nyaralója a kiszámíthatatlan, de végzetes történelem és az emberi lealjasulás színterévé válik, megszüntetve azt a bizakodó, felhőtlen, a szerző kedvelt szavával: „mondén” életet, amely épphogy csak elkezdődött.

Ennek megfelelően a *Balatoni nyaraló* leginkább maradandó részei azok a fejezetek, amelyek a családtagok második világháború alatti ténykedését, valamint a népiptás kollektív és személyes traumájának megélését foglalják magukban. „Az 1944-ben Magyarországon élő tágabb Lessner család tagjainak többsége – tizenketten – nem élte túl az évet. Azóta csak az emlékek vigyáznak rájuk.” (158.) Ezeknek az emlékeknek a felkutatásából és életre keltéséből született Ungváry könyve. Különösen briliáns – és a már említett Sebald hatásáról tanúskodik – a könyv negyedik fejezete (49–75.), amelyben egy 1938 áprilisában készült nagy családi fénykép aprólékos leírásával visz közel az elbeszélő Lessnerék badacsonyi miliójéhez, értékrendjéhez, belső és külső viszonyrendszereihez. Az említett fénykép csak a fejezet utolsó bekezdése után található, s mire oda jut az olvasó, hogy szemügyre vegye, értelmezze azt, e régi fotográfiában már benne látja minden szereplő sorsát, végétét. Ugyancsak sebaldi ihletésű és legalább ennyire megkapó a mű utolsó fejezetének csúcspontja, amelyben az elbeszélő (hasonlóan Jókai *Az arany ember*-nek ismert zárlatához) belép a történetbe, s annak a bizonyos badacsonyi nyaralónak a verandáján megismerkedik a Lessner család három, még élő leszármazottjával – a múltvaló ráismerés katartikus tapasztalata összegződik ebben a jelenetben.

A balatoni tájat Radnóti Miklós, Kertész Imre, Nádas Péter és Lars von Trier Európájává (és Magyarországává) változtató narratívának azonban vannak úgyszólván „dramaturgiai” következményei. Az 1938–44-es periódusra fókuszáló szerkezet miatt a könyvben a „hosszú 19. század” és a boldog békeidő évei (vele együtt az akadozó magyar polgárosodás és a Lessner-cég sikerei) csupán érdektelen előzményként, az államszocializmus időszakára pedig a teljes szellemi-morális rothadás örökkévalóságnak tetsző időszakaként tűnik föl. A narrátor igen távolságtartó és kritikus hangon szól a tó partján feltűnő úgynevezett „dolgozó népről” (135–137.), melynek generációi idővel „elkezdték hosszú menetelésüket a hűtőszekrény–autó–nyaraló szentháromsága felé” (210.). Ebben a nagyelbeszélésben az egykori (polgári öntudatra valló és a birtokviszonyokat jelképező) roska-tag fürdőkábinok, stégek háború utáni eltűnése, a többet láttató fürdőruhák elterjedése, a szőlőparcellázás, vityillóépítés – egyszóval a balatoni nyaralás demokratizálódása, a munkás-paraszti „mi Balatonunk” érzete – egy romlástörténet része, sivár és értékvesztett

⁹ Mindez egy helyütt váratlanul és tömören meg is fogalmazódik a könyvben: „Ehhez túl kevés halmozódott fel polgári kultúrában itt, Európa szélén. És ami hasznos mégis keletkezett, a maga egyszerre kétséges és biztonságot adó eredményével, azt két menetben majdnem teljesen kiirtották. Lehetett kezdeni majdnem előlről.” (73.)

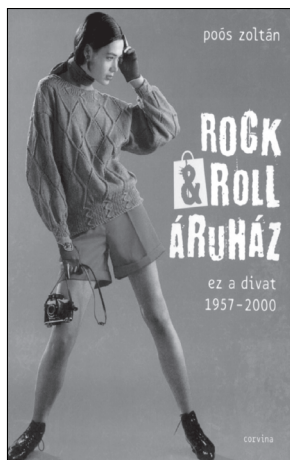
állapot. Didaktikusabban fogalmazva: a könyv állítása szerint „Lessner Mór nyaralója önmagában teljességgel jelentéktelen építmény és helyszín”, ha szerepe kimerül az alantas mindennapi lét kiszolgálásában – ahogy ez a szocializmus éveiben történt a rege szerint. Csak akkor válhat valóban, „a maga szerénységében az állandóság, változatlanság” (24.) jelképévé, egy erőnek erejével megteremtett és az emlékezet útján visszaszerezhető identitás foglalatává, ha a benne (és vele) élő emberek felfedezik a múlthoz vezető utakat, nemcsak másokat, hanem saját magukat is megtalálva az emlékek között.

EGRI PETRA

EZ VOLT A DIVAT? A KÁDÁR-RENDSZER IFJÚSÁGI SZUBKULTÚRÁINAK PARODISZTIKUS DIVATLEÍRÁSAI

Poós Zoltán: *Rock&Roll Áruház: ez a divat 1957–2000*

„Vannak például egyes nyugati divatok, amelyek bizonyos mértékig nálunk is hatottak, más divatok pedig a hazai talajon is kitermelődtek. Ezek egyike a cinizmus és a közöny a közéleti kérdésekkel szemben. Nyugaton ez párosul a vadnyugatinadrág-viselettel meg a hosszú hajjal, a borotválkozás elhagyásával, sőt a »legfejlettebb« szektákban még a férferneműviselést és a mosdást is elhagyják. [...] A vadnyugati nadrágokkal meg a hajviselettel, meg a szakállal nem akarok foglalkozni. [...] Azonkívül van a világon divat is, és azzal valamiféleképpen haladni kell. Persze ennek is megvannak a maga civilizált normái és ehhez ragaszkodni kell” – fogalmazta meg a divattal kapcsolatos reflexióit Kádár János 1967-ben, a júliusi KISZ-kongresszuson való felszólalása alkalmával. Poós Zoltán *Rock&Roll Áruház: ez a divat 1957–2000* című köteté éppen arra tesz kísérletet, hogy a hazai talajon kitermelődött, 1957–2000 közötti magyarországi divatot humoros módon, popkulturális intertextusokkal tűzdelve, egy kamasz szubjektív szemüvegén keresztül mutassa be.

Corvina Kiadó
Budapest, 2018
151 oldal, 3990 Ft